

A mutató névmások indexikális használatát befolyásoló tényezők a magyarban

---

Tóth Enikő & Csatár Péter

Debreceni Egyetem

toth.eniko@arts.unideb.hu

csatar.peter@arts.unideb.hu

***Pragmatikai kutatások Magyarországon 2014 –
Pragmatikai kutatások Debrecenben***

Debrecen, 2014. május 9.

A kutatást a DE RH/885/2013., 13.22 támogatta.

1.1. Deixis

Mi a deixis?

“refers to a class of linguistic expressions that are used to indicate elements of the situational and/or discourse context, including the speech participants and the time and location of the current speech event.”

(Diessel 2012: 2408)

1.2. Deixis

A deixis

- a nyelvek igen jellegzetes tulajdonsága (Levinson 2004)
- nyelvi univerzálé
- fontos kognitív jelenség
- a nyelvelsajátítás során korán megjelenik
- a nyelv evolúciójának vélhetőleg korai eleme (Diessel 2012)
- a deixis prototipikus eszköze a főnévi mutató névmások használata

1.3. A főnévi mutató névmások a magyarban

A magyarban két típusa van:

- magas hangrendűek (proximális):

ez, ezek

- mély hangrendűek (disztális):

az, azok

A terminusok a mutató névmások hagyományos felfogásán alapulnak:

„proximals refer to things that are ***close in space***, while distals refer to things that are ***not so close***, depending on the speaker's point of view”

(Fillmore 1971/1997 – kiemelés – Tóth/Csatár)

1.4. A főnévi mutató névmások a magyarban

---

előfordulási formák:

- önálló használat (*ez, az*)
- nyelvileg kifejtő előfordulás
(*ez a könyv, az a könyv*)

(Laczkó 2008: 320)

2.1. Deiktikus és nem deiktikus használat

---

nem-deiktikus használat:

nem az aktuális beszédhelyzet kontextusának bizonyos összetevőire, hanem magának a diskurzusnak egyes részeire történik utalás

- (1) Ja hogy *a Ponyvaregényről* van szó. Ha nem lennék ilyen álmos, most azonnal megnézném *azt a filmet*, annyira szeretem. (Laczkó & Tátrai 2012: 249)

2.2. Deiktikus és nem deiktikus használat

---

deiktikus használat:

a nyelvi kifejezés az aktuális beszédhelyzet bizonyos összetevőire vonatkozik.

(2) *Ezt kérem./ Ezt a könyvet kérem.*

(Laczkó 2008: 320,321)

2.3. A főnévi mutató névmás deiktikus használati módjai

(i) indexikális (gesztussal kísért) használat: a diskurzus térbeli irányításának eszköze, a főnévi mutató névmások használatának prototipikus esete (Lyons 1977)

(3) *Az a kutya* pisilte le a bicajomat.

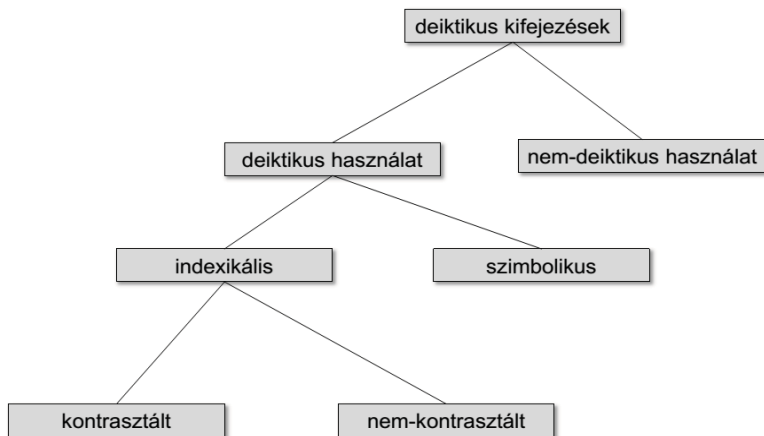
(ii) szimbolikus használat:

(4) *Ebben a városban* sok jó étterem van.

2.4. A deiktikus mutató névmás gesztussal kísért kontrasztált és nem-kontrasztált használata

- Levinson (2004) a deiktikus mutató névmások gesztussal kísért használatán (=indexikális) belül megkülönböztet kontrasztált és nem-kontrasztált eseteket:

2.5. Kontrasztált és nem-kontrasztált használat

- nem-kontrasztált használat:

(5) *Abba a ládába* tettem az üveget.

- kontrasztált használatok:

(6) *Ez a fotel* is tetszik, de a másik kényelmesebbnek tűnik.

(7) *This speck* is smaller than *that speck*. (Talmy 2000: 25)

(8) *This planet* is smaller than *that planet*. (Talmy 2000: 25)

3.1. A kísérlet: szakirodalmi háttér

- Több tanulmány is megkérdőjelezte azt a hagyományos felfogást, mely szerint az indexikális demonstratívumok választásának alapja a beszélőhöz viszonyított relatív távolság (vö. Enfield 2003, Piwek mtsi. 2008, Sidnell 2009).
- Levinson is amellett érvel, hogy a kizárólag térbeli sajátosságokon alapuló elemzés (közelség, távolság) nem minden esetben képes megfelelően megragadni az indexikálisok használatát (vö. Levinson 2004, Diessel 2012)
- Az indexikálisok használatát befolyásoló tényezők feltárására irányuló, több nyelvet összevető vizsgálatok eredményei vitatottak és több ponton egymásnak is ellentmondanak (Jarbou 2010, Luz & van der Sluis 2011, Piwek mtsi. 2008, Coventry mtsi. 2008)

3.2. A kísérlet: háttérfeltevések

- A távolság mellett más tényezők is befolyásolhatják az indexikálisok használatát.
- A beszélő és a hallgató egymásnak mentális reprezentációkat kell, hogy tulajdonítson.
- A beszélő és a hallgató folyamatosan fel kell hogy vegye a partner perspektíváját.
- A közös figyelem (*joint attention*) három alapvető komponense: a beszélő, a hallgató, valamint az az entitás, amelyről beszélnek.
- Az indexikálisok a közös figyelem megteremtésének és fenntartásának eszközei.
- A kontrasztált és a nem-kontrasztált használatot az indexikálisok esetében külön kell vizsgálni.

(Tomasello 1999, Clark 1996, Levinson 2004)

4.1. A kísérlet

- Produkciós kísérlet
- Tényező 1: távolság (nem-kontrasztált használat)
  - KÖZELSÉG: A beszélőhöz karnyújtásnyira lévő entitások (Kemmerer, 1999)
  - TÁVOLSÁG: Minden entitás, ami a fent megadott határon túl esik.

4.2. A kísérlet

- Tényező 2: elérhetőség (nem-kontrasztált használat)
  - NEHEZEN ELÉRHETŐ (*low accessibility*): egy entitás akkor *nehezen elérhető*, ha a beszélő megítélése szerint a címzett az adott entitást újnak, váratlannak és fontosnak tekinti, vagyis, ha *erőfeszítésre* van szüksége ahhoz, hogy azonosítsa a referált entitást.
  - KÖNNYEN ELÉRHETŐ (*high accessibility*): egy entitás akkor *könnyen elérhető*, ha a beszélő megítélése szerint a címzett az adott entitást ismeri és nincs szüksége erőfeszítésre a címzettnek a referált entitás azonosításához.

(Ariel 2004, Strauss 2002)

4.3. A kísérlet

- Tényező 3: kontrasztált kontextus (munkadefiníció)
  - (i) fizikális kontextus: nincs szerepe
  - (ii) episztemikus kontextus: az entitások könnyen elérhetőek és konkurálnak egymással
  - (iii) nyelvi kontextus: a kompetitív viszony nyelvi is manifesztálódik (pl. ellentétes kötőszavak használatával)

- (9) *Ezt a dobozt* vidd le a pincébe, *azt* viszont hagyd a helyén.
(Laczkó 2012: 296)

- (10) (Pointing at two sample plates in a china shop) *These* are over at the warehouse, but *those* I have in stock here. (Wolter 2009: 454)

4.4. Hipotézisek: nem-kontrasztált kontextus

- HIPOTÉZIS 1: távolság

A nem-kontrasztált kontextusban az indexikális proximálisokat akkor választja a beszélő, ha egy közel lévő entitásra referál. Indexikális disztálisokat akkor választ a beszélő, ha egy távol lévő entitásra referál.

4.5. Hipotézisek: nem kontrasztált kontextus

- HIPOTÉZIS 2: elérhetőség:

A nem-kontrasztált kontextusban indexikális proximálist akkor választ a beszélő, ha a referált entitáshoz a beszélő nehéz elérhetőséget társít (*low accessibility*). Indexikális disztálist pedig akkor választ a beszélő, ha a referált entitáshoz a beszélő könnyű elérhetőséget (*high accessibility*) társít.

(vö. Piwek mtsi. 2008: 710, Strauss 2002: 135)

4.6. Hipotézisek: kontrasztált kontextus

- HIPOTÉZIS 3: kontrasztálás

Az indexikálisok választása eltérést mutat a kontrasztált és a nem-kontrasztált kontextusokban.

- Előrejelzések: a kontrasztált kontextusokban, miközben a távolság és az elérhetőség konstans (közeli és könnyen elérhető entitások), megváltozik az indexikálisok gyakorisága (azaz szignifikánsan több indexikális disztálist várunk).
- A távoli entitásokra történő referálás irreleváns a kísérlletben.

4.7. A kísérlet leírása

- Részvevők:
  - 37 fiatal felnőtt (átlagéletkor: 23 év)
  - magyar anyanyelvű beszélők
  - 17 nő és 20 férfi
- Módszer (Luz & van der Sluis 2011):
  - kérdőíves teszt, dialógus formájában (*scripted dialogue technique*)
  - helyszín: bútorbolt
  - beszélgetés eladó és vevő között
  - feleletválasztós, online teszt:

<https://docs.google.com/forms/d/1xWwLukQajC8QuffeKnvavp3Svjk6chVDrO8qHaL2ads/viewform>

4.8. A kísérlet leírása

Bütorbolt teszt

Az alábbiakban egy dialógus alakzatot, amely egy bolti eladó(NŐ) és egy (FÉRFI)vevő között zajlik. A vevő a bolt új megújítása során kiválasztott bútorokat mutatja be. Az eladó és a vevő a dialógus során nem mozdulnak, elhelyezkedésük és a bútorok elrendelése a képen látható. A beszélgetés véget ér, az Ön megfigyelése szerint a szöveghatárok alapján állítjuk be. A teszt időtartama során ne lépjen ki az ablakból, mert ebben az esetben további változás történik.

"Szeged"

A kiértékelés:

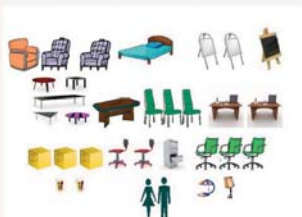
A kiértékelés neve: _____

A kiértékelés neve:

nő

nő

A bútorbolt

Először: Milyen paraméter? Vevő: Nem is tudom, talán ... árakhoz képest. (kötés rögzítve a szöveghatárok)

azok a zöld forgószékek

azok a zöld forgószékek

Először: És mit gondol a másik bejárattól? Vevő: ... talán kevésbé illeszkedik a falhoz. (páratartás a szöveghatárok)

Azok a prosok

Ezek a prosok

Először: És ... a magas háttérűs szék? (páratartás a szöveghatárok)

azok

azok

4.9. A kísérlet leírása

A dialógus 18 kérdést tartalmazott:

- 4-4 kérdés tesztelte a *távolság* hipotézisét (az elérhetőség kiegyensúlyozott)
- 4-4 kérdés tesztelte az *elérhetőség* hipotézisét (a távolság konstans)
- 4-4 kérdés tesztelte *a kontrasztált és a nem-kontrasztált kontextust* (közelség és könnyű elérhetőség)
- 6 filler kérdés

4.10. A kísérlet leírása

Eladó: Asztali lámpát el ne felejtsem venni, nagyon praktikus. Jó lesz ... ?
(rámutat)

- ez a kis színes
- az a kis színes

4.11. A kísérlet leírása

A bútorbolt képe 31 entitást tartalmazott:

- disztraktor: 5
- közel: 13
- távol: 13

5.1. Eredmények

Kérdés	Proxi- mális	Disztális	H1 (távolság)	H2 (elérhetőség)	H3 (kontrasztáltság)
1	24	13	proximális	proximális	---
2	14	23	proximális	disztális	disztális
3	10	27	disztális	disztális	---
6	3	34	disztális	proximális	---
8	29	8	proximális	disztális	---
9	15	22	proximális	disztális	disztális
10	19	18	proximális	disztális	disztális
11	17	20	proximális	disztális	---

5.2. Eredmények

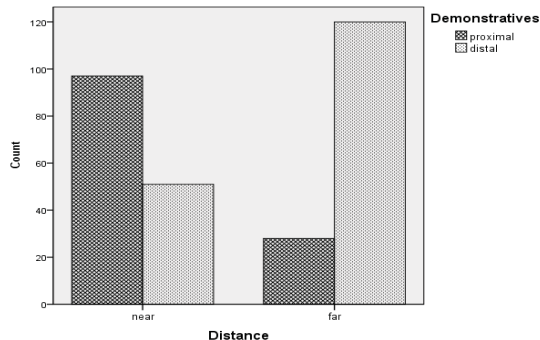
Kérdés	Proxi- mális	Disztális	H1 (távolság)	H2 (elérhetőség)	H3 (kontrasztáltság)
13	19	18	proximális	disztális	disztális
14	27	10	disztális	disztális	---
15	7	30	distal	disztális	---
17	8	29	distal	distal	---

6.1. Statisztikai elemzés

- khi-négyzet próba
- Hipotézis 1: TÁVOLSÁG
- Nem-kontrasztált kontextusban a hipotézist megtartjuk, a különbség szignifikáns:

$$(\chi^2(1) = 65,93,$$

$$p < 0,01)$$

6.2. Statisztikai elemzés

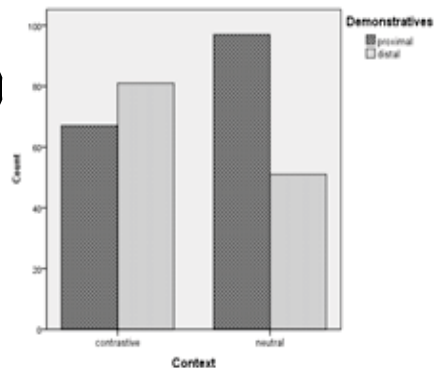

- Hipotézis 2: ELÉRHETŐSÉG
- Nem-kontrasztált kontextusban a hipotézist elvetjük, az eredmény nem szignifikáns:
($\chi^2(1) = 0,04, p = 0,841$)

6.3. Statisztikai elemzés

- Hipotézis 3: KONTRASZTÁLTTSÁG
- Szignifikáns különbség van az indexikálisok gyakoriságában, mégpedig a kontextus függvényében (kontrasztált vs. nem-kontrasztált kontextus):

$$(\chi^2(1) = 12.306, p < 0.01)$$

7.1. Diskusszió

- Nem-kontrasztált kontextusokban a TÁVOLSÁG hipotézise megfelelően ragadja meg az indexikálisok használatát a magyarban.
- Ez a következtetés megegyezik Luz és van der Sluis (2011) eredményeivel (angol, holland, portugál), valamint Coventry és mtsi. (2008) eredményeivel is (angol, spanyol).

7.2. Diskusszió

- Nem-kontrasztált kontextusokban nincs szignifikáns különbség az ELÉRHETŐSÉG-től függően a magyarban.
- Több nyelvvel végzett vizsgálódások ellenére az ELÉRHETŐSÉG-gel kapcsolatos eredmények erősen vitatottak.
- Eltérő kísérleti módszerek sem igazolják az ELÉRHETŐSÉG hipotézisét (Tóth 2013, 2014)
- NB: az ELÉRHETŐSÉG fogalma nem is eléggé jól definiált.

7.3. Diskusszió

- Kontrasztált kontextusokban, ha a referált entitás könnyen elérhető és közel van a beszélőhöz, akkor az indexikális disztálisok használatának az aránya megnő.
- Mivel szignifikáns különbség van ebben a tekintetben a kontrasztált és a nem-kontrasztált kontextusok között, ezért lennie kell valamilyen tényezőnek (vagy tényezőknek), amely együttműködik és konkurál a távolsággal mint tényezővel a kontrasztált kontextusokban.
- A távolság ennyiben nem tekinthető egyedül meghatározó tényezőnek az indexikálisok használatában.
- Nyitott kérdés, hogy mely tényező vagy tényezők azok, amelyeket érdemes tesztelni arra nézve, hogy kontrasztált kontextusokban befolyásolják-e az indexikálisok használatát.

8. Összegzés

- A kísérleti adatok hasznosnak bizonyultak az indexikálisok választását befolyásoló tényezők vizsgálatában.
- Kontrasztált kontextusokban az indexikálisok választása nem kizárólag a távolság függvénye.
- A kutatás jövőbeni irányai:
  - A főnévi mutató névmások egyéb használatainak a vizsgálata
  - Több nyelv adatainak összevetése
  - A relevánsnak bizonyuló tényezők kapcsolatának vizsgálata

Köszönjük a figyelmet!

Irodalom

- Ariel, M. (2004) Accessibility Marking: Discourse Functions, Discourse Profiles, and Processing Cues. *Discourse Processes* 37 (2): 91-116.
- Birner, B. J. (2013): *Introduction to Pragmatics*. MA: Wiley-Blackwell.
- Clark, H. H. (1996) *Using Language*. Cambridge: CUP.
- Coventry, K. R. és mtsi. (2008): Language within your Reach: Near-far Perceptual Space and Spatial Demonstratives. *Cognition* 108. 889-895.
- Diessel, H. (2012) Deixis and demonstratives. In Maienborn, C. K. von Heusinger & P. Portner (eds.), *An International Handbook of Natural Language Meaning*, Vol. 3, 2407-2431. Berlin: Mouton de Gruyter
- Fillmore, C. J. (1971) *Towards a Theory of Deixis*. The PCCLLU Papers 3.4 Hawaii: Department of Linguistics, University of Hawaii. Reprinted in Fillmore, Charles. J. *Lectures On Deixis*. Stanford: CSLI Publications, 1997.
- Jarbou, S. O. (2010) Accessibility vs. Physical Proximity: An analysis of exophoric demonstrative practice in Spoken Jordanian Arabic. *Journal of Pragmatics* 42. 3078-3097.
- Kemmerer, D. (1999) "Near" and "far" in language and perception. *Cognition* 73: 35-63
- Laczkó, K. (2008) A mutató névmási deixisről. In: *ÁNYT* XXII: 309-347.
- Laczkó, K. & Tátrai, Sz. (2012); Személyek és/vagy dolgok. In: Tolcsvai Nagy G. & Tátrai Sz. (szerk.): *Konstrukció és jelentés*. Bp.: ELTE, 231-257.

Irodalom

- Levinson, S. C. (2004) Deixis and Pragmatics. In: Horn, L., Ward, G. (eds.), *The Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell: 97–121.
- Luz, S. & I. Van der Sluis (2011) Production of Demonstratives in Dutch, English and Portuguese Dialogues. In: Gardent, C. & K. Striegnitz (eds.) *Proceedings of the 13th European Workshop on Natural Language Generation*. Association for Computational Linguistics: 181–186.
- Lyons, J. (1977) *Semantics*. Vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Piwek, P., Beun, R. & A. Cremers (2008) "'Proximal' and 'Distal' in Language and Cognition: Evidence from Deictic Demonstratives in Dutch." *Journal of Pragmatics* 40 694-718.
- Sidnell, J. (2009) Deixis. In: Verschueren, J. & J. Östman (eds.), *Key Notions for Pragmatics*. Amsterdam: John Benjamins: 114-138.
- Strauss, S. (2002) This, that, and it in Spoken American English: a Demonstrative System of Gradient Focus. *Language Sciences* 24: 131–152.
- Talmy, L. (2000): *Toward a Cognitive Semantics*. Vol. 1: *Concept Structuring Systems*. Massachusetts: The MIT Press.
- Tóth, Enikő (2013): A főnévi mutató névmások deiktikus használata a magyar és az angol nyelvben. *Argumentum* 9, 311–320.
- Tóth, Enikő (2014): A főnévi mutató névmások indexikális használatáról egy kísérlet kapcsán. In *MANYE XXIII. Nyelv – Társadalom – Kultúra. Interkulturális és multikulturális perspektívák*. In press.
- Wolter, L. (2009): Demonstratives in philosophy and linguistics. *Philosophy Compass* 4/3, 451–468.